

A341

Lanius senator

L., 1758

Dzierzba rudogłowa

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: dzierzbowate, podrodzina: dzierzby

Status występowania w Polsce

Gatunek skrajnie nielicznie lęgowy.

Opis gatunku

Ptaka nieco większy od wróbla, o wymiarach: długość ciała 17–19 cm, rozpiętość skrzydeł 30 cm, masa ciała samców 28–45 g, samic 33–52 g. Grzbiet, ogon, skrzydła oraz pręga biegnąca przez czoło, bok głowy i szyi są czarne, a spód ciała oraz nasada ogona – białe. Także duża owalna plama u nasady skrzydła, lusterka oraz zewnętrzne sterówki są białe. Wierzch głowy oraz kark rdzawe. Występuje słabo zaznaczony dymorfizm płciowy przejawiający się w mniej intensywnej barwie samicy. Młodzi ptaki są rdzawobrunatne, nieco jaśniejsze od spodu, z licznymi poprzecznymi prążkami. Na skrzydle występuje małe, jasne lusterko, a także podłużna jasna plama u nasady skrzydła.

Początek wymiany upierzenia godowego na spoczynkowe ma miejsce jeszcze w sezonie lęgowym i przypada na okres od końca czerwca do sierpnia. Zwykle wcześniej rozpoczynają pierzenie osobniki, które straciły lęgi. Pierzenie trwa dalej na zimowiskach i kończy się w grudniu. Upierzenie spoczynkowe podobne jest do godowego, lecz część skrzydła oraz czarny pasek biegnący przez oko stają się miejscami pstrokaty, w wyniku pojawienia się jasno ubarwionych piór

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Ze względu na charakterystyczne upierzenie pomylenie dzierzby rudogłowej z innymi gatunkami nie jest trudne. Natomiast istnieje możliwość pomylenia osobników młodocianych dzierzby rudogłowej z młodocianymi gąsiorkami *Lanius collurio* (A338). Ogólny ton ubarwienia młodych osobników obu tych gatunków jest rudawobrzowy, przy czym u dzierzby rudogłowej odcień jest jaśniejszy. Ponadto u nasady i na wierzchu skrzydła oraz na kuprze ptaki tego gatunku posiadają charakterystyczny białawy rysunek, którego brak młodym gąsiorkom. Młode dzierzby rudogłowe mają również jasne lusterko na skrzydłach.

Biologia**Tryb życia**

Gatunek prowadzi dzienny tryb życia. W okresie lęgowym monogamiczny i terytorialny.

Lęgi

Dzierzby rudogłowe dojrzewają płciowo w 2. roku życia. Pary dobierają się na zimowiskach lub w trakcie wędrówki. Po upływie około tygodnia od przylotu rozpoczyna się budowa gniazda. Budują je oba ptaki przez 4–6 dni, chociaż początkowo robi to tylko samiec. Materiał gniazdowy zbierany jest w odległości do 100 m od miejsca gniazdowego. Gniazdo umiejscowione jest przeważnie w rozwidleniu poziomej gałęzi, w niewielkiej odległości od pnia, najczęściej na wysokości do 5 m. W Europie Środkowej gniazda tego gatunku znajdowano głównie na drzewach owocowych (na gruszy, jabłoni, wiśni, śliwie), a w krajach śródziemnomorskich także na drzewach oliwnych. W Polsce gniazda dzierzby rudogłowej stwierdzono głównie na sosnach i brzożach. Umieszczone były na wysokości 5–16 m. Gniazdo dzierzby rudogłowej ma strukturę wielowarstwową. Zewnętrzna część zbudowana jest z delikatnych korzeni i suchych źdźbeł trawy. Warstwa środkowa składa się z zielonych części roślin, często z kwiatami – może więc wydzielać intensywną kwiatową woń. Niecka gniazdowa wyścielona jest włosiem, wełną i piórami. Wymiary gniazda: średnica zewnętrzna 11–23 cm, średnica wewnętrzna 7–9 cm, głębokość niecki gniazdowej 4–6 cm, wysokość gniazda 6–10 cm. Dzierzba rudogłowa odbywa 1 lęg w roku. Po utracie pierwszego lęgu ptaki mogą go powtórzyć. Okres składania jaj trwa zwykle od połowy maja do końca czerwca. Samica składa 5–7 oliwkowozielonych, brązowo nakrapianych jaj, które sama wysiaduje przez 14–16 dni. W tym czasie jest karmiona przez samca. Wysiadywanie rozpoczyna po złożeniu 3–4 jaj. Pisklę-

ta pozostają w gnieździe 15–18 (20) dni. Przez pierwsze 9 dni samica przebywa przez cały czas w gnieździe, a samiec przynosi pokarm zarówno dla niej, jak i dla piskląt. Po tym okresie karmią oboje rodzice. Po wylocie młodych rodziny pozostają na terytorium lęgowym przez okres 9–12 dni. Młode zaczynają samodzielnie żerować w wieku 21–28 dni, ale aż do odlotu na zimowiska pozostają pod opieką rodziców.

Wędrowki

Odlot na zimowiska odbywa się od 2. dekady sierpnia do 2. dekady września. Osobniki z zachodniej części populacji europejskiej wędrują w kierunku południowo-zachodnim. Natomiast ptaki z terenów położonych na południe i wschód od Alp odlatują na zimowiska w kierunku południowo-wschodnim. Lecą najprawdopodobniej szerokim frontem. Dorosłe ptaki odlatują na zimowiska wcześniej niż ptaki młodociane. Wędrowka odbywa się nocą. W trakcie wędrowki wiosennej ptaki lecą w kierunku bardziej północno-wschodnim, co wskazuje na wędrowkę pętlową. Zarówno podczas wędrowki jesiennej, jak i wiosennej ptaki zatrzymują się na terenach otwartych, rzadko porośniętych krzewami. Przyłot na tereny lęgowe w naszym kraju ma miejsce od 3. dekady kwietnia do 3. dekady maja.

Zimowanie

Ptaki zimują w Afryce Równikowej oraz na południu Półwyspu Arabskiego. Na zimowiska docierają od sierpnia do października. Odlot z zimowisk następuje od lutego do maja. Dzierzby rudogłowe preferują w tym okresie suchą sawannę z rzadko rosnącymi akacjami bądź otwarte tereny porośnięte krzewami. Czasami w tym okresie zasiedlają także obszary pól uprawnych, jeżeli znajdują tam wyżej położone miejsca do czatowania.

Pokarm

Dzierzby rudogłowe zdobywają pokarm na terenach otwartych i półotwartych. Polujące ptaki przesiadują na wyżej położonych miejscach, którymi są suche gałęzie drzew i krzewów czy też słupki ogrodzeniowe. Ofiary chwytają na ziemi, szczególnie w miejscach pozbawionych wszelkiej roślinności. Rzadziej polują na przelatujące owady.

W skład pokarmu dzierzby rudogłowej wchodzi głównie owady: ważki, błonkówki, chrząszcze, prostoskrzydłe, łuskoskrzydłe, skorki i pluskwiaki. Z innych grup zjadają: pajęczaki, dżdżownice oraz ślimaki. Czasami w pokarmie spotyka się także drobne kręgowce, jak: traszki, żaby, jaszczurki, drobne ptaki wróblowe oraz ryjówki i małe gryzonie.

Występowanie

Siedlisko

Gatunek występuje na skrajach ubogich, starszych wiekowo i przereźdzonych borów sosnowych, które

położone są w sąsiedztwie terenów o charakterze ugorów porośniętych niską roślinnością kserotermiczną. Czasami spotykany także w dolinach dużych, niżowych rzek o podłożu mineralnym, porośniętych pastwiskami z kępami starych drzew oraz w pobliżu dużych sadów i alei drzew owocowych. Istotnymi elementami biotopu lęgowego tego gatunku wydają się być rozległe obszary pokryte mozaiką płatów porośniętych niską rzadką roślinnością sucholubną i potaciami zupełnie pozbawionymi roślinności. Nie bez znaczenia są także napowietrzne linie energetyczne i telekomunikacyjne, ogrodzenia, martwe lub usychające drzewa stanowiące miejsca obserwacji i czatowanie w trakcie polowania.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

6120 Ciepłolubne, śródlądowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)

Rozmieszczenie geograficzne

Tereny lęgowe dzierzby rudogłowej rozciągają się od północnej Afryki, przez Półwysep Iberyjski, południową i środkową Francję, południowe Niemcy, Włochy, Bałkany, Turcję, Kaukaz, Bliski Wschód i sięgają do południowego Iranu. Poza zwartym zasięgiem gatunek ten występuje także w Polsce, Czechach, Słowacji i w Rumunii. Wyróżniono 4 podgatunki. Większość Europy, na zachodzie od Pirenejów po Azję Mniejszą, zamieszkuje podgatunek *L. s. senator*. Zimą podgatunek ten występuje na obszarze rozciągającym się pomiędzy południowym skrajem Sahary a równikiem. Pewna część ptaków, prawdopodobnie z populacji azjatyckich, zimuje na południu Półwyspu Arabskiego. Nieliczne osobniki podejmują próby zimowania na terenie oaz saharijskich.

Rozmieszczenie w Polsce

W ostatnich kilkunastu latach na terenie Polski pojedyncze łęgi tego gatunku stwierdzono na terenie Małopolski, Wielkopolski i Kujaw oraz na Mazowszu.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 2

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Stwierdzone w ostatnim okresie stanowiska lęgowe dzierzby rudogłowej znajdują się poza granicami obszarów chronionych.

Rozwój i stan populacji

Wielkość populacji europejskiej dzierzby rudogłowej szacuje się na 440 000–1 100 000 p. Najliczniejsza populacja zasiedla obszar Hiszpanii (390 000–860 000 p.), stosunkowo duże populacje zamieszkują tereny Chorwacji (20 000–30 000 p.), Portugalii (10 000–100 000 p.), Grecji (5000–20 000 p.) i Turcji (5000–50 000 p.). Mniej licznie występuje na terenie Francji, Włoch, Albanii i Bułgarii.

Jeszcze w XIX w. dzierzba rudogłowa była na terenie obecnych ziem polskich gatunkiem powszechnie występującym w całej niżowej części, z wyjątkiem Pobrzeża Bałtyku i Mazur. Jednakże już w drugiej połowie XIX w. zauważono nasilający się spadek liczebności, który początkowo dotyczył tylko zachodniej części kraju. Jeszcze w latach 1951–1982 odnotowano 108 stanowisk lęgowych tego gatunku, położonych głównie w Wielkopolsce, Mazowszu i na Podlasiu. Obecnie pojedyncze przypadki gniazdowania tego gatunku stwierdzane są tylko w niektórych latach. Zwykle stanowiska lęgowe wykorzystywane są jednorazowo przez pojedyncze pary. W ostatnich latach tylko k. miejscowości Podwierzbie, gm. Maciejowice, woj. mazowieckie lęgi stwierdzono dwukrotnie, w roku 1994 i 1997. W roku 1997 gniazdowały tam nawet 4 pary. W 1985–2001 na terenie Polski odnotowano zaledwie 16 lęgów dzierzby rudogłowej (na 13 stanowiskach). Biorąc pod uwagę fakt, że siedliska lęgowe tego gatunku są raczej rzadko penetrowane przez ornitologów, obecną liczebność dzierzby rudogłowej w Polsce można szacować na nie więcej niż 10 p. lęgowych. Także obserwacje pojedynczych, nielęgowych ptaków tego gatunku należą w naszym kraju do rzadkości.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku zmian krajobrazu rolniczego, zachodzących wobec zaniechania zagospodarowania rolniczego gruntów słabych, co w krótkim czasie powoduje naturalne wkroczenie na takie tereny roślinności niekorzystnej dla dzierzby lub wręcz celowe ich zalesienie;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku zmian krajobrazu rolniczego, zachodzących wraz z intensyfikacją praktyk

rolniczych wyrażających się w zamianie użytków zielonych na grunty orne, likwidowaniu zadrzewień śródpolnych i wprowadzaniu rozległych monokultur;

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku masowego rozwoju budownictwa rekreacyjnego na niektórych obszarach wykorzystywanych przez dzierzby;
- utrata bazy pokarmowej w wyniku stosowania środków owadobójczych niszczących duże owady.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć tereny historycznie bądź też współcześnie zasiedlane przez ten gatunek programami rolnośrodowiskowymi, promującymi utrzymanie na takich obszarach ekstensywnego rolnictwa i zróżnicowanego krajobrazu rolniczego, co pozwala żywić nadzieję na zachowanie siedlisk wymaganych przez dzierzbę w stanie niezmienionym.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- skuteczność działań podejmowanych dla ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna kontrola wszystkich stanowisk dzierzby rudogłowej czynnych w ciągu ostatnich 5 lat;
- stała rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych gatunku na obszarze kraju.

Bibliografia

- BAUER H.G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas: Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., PERRINS C. M., BROOKS D. J. (red.) 1993. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 7. Flycatchers to Shrikes. Oxford, New York, 577 s.
- GÓRSKI A. 2001. *Lanius senator* Linne, 1758. Dzierzba rudogłowa. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 269–270.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- HUDEK K. (red) 1883. Fauna ČSSR. Ptáci. III/2. Praha, 525 s.

LEWARTOWSKI Z. 1982. Obserwacje nad rudogłówką (*Lanius senator* L.) w byłym powiecie wrzesińskim. *Przeegl. Zool.*, 26, 3–4: 431–445.

TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Roz-

mieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.

Opracował Andrzej Górski

A341